

ÁRA: 1250 Ft

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2023/9

RUBICON

KETTŐS HONFOGLALÁS

AZ ELSŐ MAGYAR KIRÁLYNÉ
GIZELLA

KOMINTERN
VILÁGFORRADALOM

IV. INTERNACIONÁLÉ
TROCKIJ

FEHÉR
INTERNACIONÁLÉ

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXXIV. ÉVFOLYAM 392. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
RÁCZ ÁRPÁD

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György,
Oborni Teréz, Orosz István,
Rácz György, Szakály Sándor,
Ujváry Gábor

Lapmenedzser:
Rácz Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: info@rubicon.hu

honlap: rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: EDS Zrínyi Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető:
Csontos Csilla vezérigazgató

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a
rubicon.hu oldalon,
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati
irodáiban, vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

4

18

42

60

76

TARTALOM 2023/9

NAGYÍTÓ ALATT: AZ ELSŐ MAGYAR KIRÁLYNÉ

4 Zsoldos Attila: Gizella.
A keresztény hit túszából első magyar királyné

12 Csákó Judit: Kegyes királyné vagy ármánykodó asszony? *Bajorországi Gizella eltérő megítélései a krónikáirodalomban*

A HÓNAP TÉMÁJA: KETTŐS HONFOGLALÁS

18 M. Lezsák Gabriella: László Gyula kolozsvári éve, 1940–1949

30 Szabados György: Kettős honfoglalás.
A „termékeny bizonytalanság” jegyében.
László Gyula elméletéről az írott források alapján

42 Hoppál Mihály: A honfoglaló magyar nép élete.
László Gyula az ősi magyar hitvilágról

DOSSZIÉ: INTERNACIONÁLÉK

50 Kántás Balázs: A Fehér Internacionálé.
Magyar-bajor-osztrák titkos szervezkedés, 1920–1921

60 Kolontári Attila: A világforradalom pártja.
A Komintern

76 Hahner Péter: A IV. Internacionálé

Po
ar
sz

- ✓
- ✓
- ✓
- ✓
- ✓
- ✓
- ✓

László Gyula
1935-ben

M. LEZSÁK GABRIELLA

László Gyula kolozsvári éve 1940–1949

Huszonöt évvel ezelőtt, 1998-ban hunyt el László Gyula (1910–1998), a 20. századi magyar régészettudomány ki-magasló egyénisége Erdély kapujában, Nagyváradon, útban „Tündérországba”, egy néhány hetes előadó körútra tartva.

Kevésbé ismert, hogy László Gyula 1940 őszétől a második bécsi döntés után visszacsatolt Észak-Erdély területén, a Szamos-parti Kolozsváron élt és dolgozott. Életének leg-meghatározóbb kilenc évét töltötte el a „kincses” városban: 1949-ig tanított a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, majd 1945-től a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, és egy-úttal munkatársa volt a Teleki Pál miniszterelnök által 1940 őszén létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetnek.

Visszaemlékezéseiben László Gyula úgy fogalmazott ko-lozsvári éveiről, hogy számára Erdély valóban „Tündér-ország” volt, mert „*ott békült ki önmagával és a sorssal*”. A kincses városban eltöltött időszak tudományos munkás-ságában is a legfontosabb korszaknak tartható, hiszen a későbbiek során részletesebben is kidolgozott téziseit, régé-szetszertani újításait itt fogalmazta meg először, és bár tovább finomított rajtuk, élete végéig kitartott mellettük.

László Gyula egyetemi kinevezését Zichy Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának és Kelemen Lajos kolozsvári történész-leveletárosnak köszönhetette; a kinevezést Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter erősítette meg. A fiatal tudós Kolozsvárra települése hazaköltözésnek számított, hiszen az 1940-ben 30. életévét betöltő fiatalember székely szülők gyermekeként a dél-erdélyi Kóhalomban (ma Rupea) látta meg a napvilágot. A László családnak többször kellett menekülteként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást, így a fiatal László Gyula közvetlen ismeretségre került a korszak vezető néprajzkutatóival, köztük Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal és Viski Károlyval. László Gyulára nagy hatással volt

Szekfű Gyula szellemtörténeti irányzata és Teleki Pál magyarságtudományi érdeklődése, geopolitikája is.

Kialakuló világnézetét jelzi, hogy főként Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és Szabó Dezsőt olvasott, tagja volt a Turul Szövetségnek, eljárt a Bartha Miklós Társaság előadásaira, rokonszenvezett a Márciusi Fronttal és a népi írók mozgalmával. A népi mozgalom a történettudományban is éreztette hatását, ahol a népiségtörténeti iskola megteremtése főként Mályusz Elemér (1898–1989), Németh Gyula (1890–1976) és Pais Dezső (1886–1973) nevéhez fűződött. A harmincas évek végén a Pázmány Péter Tudományegyetemen már hungarológiát is oktattak: 1939-ben nyitotta meg kapuit az Eckhardt Sándor nevével fémjelzett Magyarságtudományi Intézet.

a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevelének megszerzése (1935) után a Magyar Nemzeti Múzeum segédjére lett, itt érte 1940 őszén a felkérés a kolozsvári egyetem régészeti tanszéke rendkívüli tanári állásának betöltésére. A képzőművészeti végzettséggel is rendelkező fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol az 1940-es évek elején csúcspontra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott nézeteire a kolozsvári tudományos közeg: Posta Béla (1862–1919) régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos kollégákkal kialakult szoros baráti viszony, a kolozsvári tudományegyetem és a Teleki Pál által újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet inspiráló légköre.

Kolozsvár az erdélyi magyarság életében évszázadokon át központi szerepet töltött be, a Trianon utáni impériumváltással azonban a helyzet válságosra fordult.

A „VISSZATÉRT ÉSZAK-ERDÉLYBEN”

László Gyula a Magyar Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), illetve

„Alig volt a kisebbségi sorsban a magassabb nemzeti műveltség szempontjából az erdélyi művelődéspolitikának súlyo-

László Gyula (az első sor jobb szélén) doktortá avatása. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935

sabb, kilátástalanabb kérdése, mint az erdélyi tudomány ügye [...] A magyar uralom megszűntével az új uralom rövidesen végzett a tudósképzés szerveivel, az erdélyi magyar oktatásügy felsőbb intézményeivel [...] Ennek következtében a kolozsvári magyar egyetemnek csaknem minden tanára és jórészt egész segéd-tanszemélyzete rövidesen a csonka hazába vándorolt. Csak az erdélyi tudomány néhány régi, önzetlen, szerény munkása maradt itt az örökös zaklatás és bizonytalanság közepette addig, míg helyzete türhetlenné nem vált, vagy míg két évtized után a csüggedező reménykedésből valóság nem lett.”

(SZABÓ T. ATTILA: AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYPOLITIKA KÉRDÉSÉHEZ. HITEL, 1940–41)

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntést követően, Észak-Erdély és Székelyföld nagyobb részének visszacsatolása után, a magyar közigazgatás helyreállításával egy időben megindult a tudományos élet újjászervezése. Az erdélyi tudománypolitika három nagy intézményre, az Erdélyi Múzeum Egyesületre (EME), a Szegedről visszatelepülő Ferenc József Tudományegyetemre és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI) számíthatott. A magyar kormány tudománypolitikájának elsődleges célja az erdélyi magyarság identitásának megerősítése volt, és ennek egyik fontos alapköve a történettudomány és a népvándorlás kori régészet lett. Az új célnak megfelelően az egyetemet is át kívánták szervezni. A kolozsvári értelmiségiek egyik jelentős csoportja szerint az új feladatok teljesítésének alapfeltétele a személyi változások véghezvitele volt:

„A Ferenc József Tudományegyetem jelen összetételében, bár sok kiváló kutató van tanárai között, nem felel meg annak a hivatásnak, hogy Erdély harcos magyarságtudományi egyeteme legyen. Összetétele ma is a múlt század humanisztikus gondolatát képviseli. Vele szemben a kolozsvári román egyetem – román szempontból – mintaszerű és gyönyörű munkát végző nemzeti egyetem volt. Feltétlenül szükséges, hogy a magyarság és egész Európa e keleti végvárában ősi hivatását felismerő s a magyarság sorskérdéseiben szervezetszerűen is építőmunkát vállaló egyetem fejlődjék.”

(SZABÓ T. ATTILA ANONIM TERVEZETE)

Az irat szerint az egyetemen még 1942-ben is „aggasztóan” gyenge volt

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, 1940

a magyarságtudomány képviselője, amit az előző nemzedék klasszikus beállítottságának tulajdonítottak. A hazai egyetemeken öt régészeti tanszék is volt, de ezekből három tanszéken ősrégészetet, kettőn pedig római kori régészetet oktattak, és így

„a nemzeti szempontból legfontosabb korra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára nincs fóruma egyeteminknek. Annál bántóbb ez a helyzet, mert köztudomású, hogy éppen ebből a korból olyan rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkezünk, amely nemcsak a magyar és a magyarral rokon népek őstörténetének nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész közép-európai néptörténet kusza kérdéscsomójának is megoldását rejti magában.”

A tervezetben azt javasolták, hogy a két klasszika-filológia tanszék egyik üresedésben lévő katedrája helyébe a népvándorlás és az első magyar századok régészete nevű katedrát állítsák, melynek élére László Gyulát nevezzék ki. Ennek megvalósítása azonban csak 1944-ben vált lehetővé. A fiatal tudós 1941. július 2-án kapta meg magántanári kinevezését „a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” tárgy köréből. Az 1942–43. tanév első felében A honfoglaló magyarok régészeti emlékei, az 1942–43. tanév második felében A honfoglaló magyarok régészeti emlékei, különös tekintettel Erdélyre, az 1943–44. tanév mindkét félévében A magyar őstörténelem régészete címmel tartott heti kétórás előadást a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karon.

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett óriási szerep há-

rult az Erdélyi Tudományos Intézetre is, amely a „tudományos életben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal” működött a világháború lezárásáig. Az intézet legfőbb feladata az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlása”, illetve az újabb – főként magyar népi ségtörténeti – munkák irányítása volt. A kormányzat a kutatásoktól a trianoni döntéssel megtépázott magyarság öntudatának erősödését is remélte. Az ETI tudományos kutatáson túli célját a legérzékletesebben Mikecs László néprajzkutató, az intézet fiatal munkatársa fogalmazta meg.

„Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróinké az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodállal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely – jöjjön akármi is ránk a háború végén – a magyar nép megújulását is fogja eredményezni.”

Az ETI régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 ősztől László Gyula vezette, céljaként Erdély népvándorlás kori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatását és feldolgozását tűzték ki. Tamás Lajos, az ETI első elnöke szerint újításként számított, hogy „Ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból

László Gyula (bal szélen) kolozsvári értelmiségiekkel az 1940-es években

értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat, és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza." Az ETI-nél volt alkalmazásban 1942-től segédtiszt minőségben Méri István, a szakosztály ásatásait szerződéses viszonyban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum későbbi vezetője, Székely Zoltán és Ferenczi Sándor végezte.

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen – az ország egyik legrégebbi alapítású egyetemén – 1899-ben indult be a régészképzés a kecskeméti születésű Pósta Béla vezetésével. Pósta Béla tevékenysége alatt a kolozsvári régészeti iskola a magyar régészettudomány motorjává vált, lendületével, újításaival ebben az időszakban a budapesti tanszéknek nemcsak méltó társa, de követendő példája is lett. Lendületes munkájának, az erdélyi magyar

régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a trianoni döntés vetett véget. A román tudománypolitika irányítása alá került erdélyi régészettudomány két évtizedig szinte kizárólag az őskori és ókori – főként a dák és római – emlékek kutatására koncentrált. A magyar emléktanyag és a vele rokon népvándorlás kori kultúrák felszínre hozatala és tanulmányozása csak Észak-Erdély visszacsatolása után vált ismét lehetővé. A hazatelepülő Ferenc József Tudományegyetem régészeti tanszékének vezetőjévé 1940 ősztől az erdélyi származású Roska Mártont (1880–1961) nevezték ki.

NÉPÜNK MŰLTBELI SORSÁNAK KUTATÓJA

László Gyula elsősorban olyan történeti-régészeti kérdésekre összpontosított, amelyek Erdély magyar múltjának hiteles megismeréséhez és az ún. román–magyar vitához is döntő szempontokkal járultak hozzá. Ilyen volt például az 1911-ben megtalált, kolozs-

vári Zápolya utcai honfoglalás kori temető feltárásának folytatása 1942 ősztől, amelynek során többek között egy honfoglaló magyar vitézi sír is napvilágra került. László Gyula szerint „az az elmélet, hogy Erdélyt a magyarság csak Szent István korában vagy még később szállta volna meg, helytelennek bizonyult. A kolozsvári lelet magyarázatot ad az Erdélyt átszelő régi kereskedelmi utak mentén másutt is talált honfoglalás kori emlékekről, s új kutatásokra biztat.”

„egyszerű közkatona sírjáról van szó, de László Gyula meggyőződéssel hangsúlyozza, hogy az ilyen leletekből jobban meg lehet ismerni a honfoglaló magyar nép életét, mint a nemzetséggfők vagy törzsek élén állt vezérek gazdag sírjai nyomán. Ez a felfogás már a tudományos életben is megerősödött népi irányzat kifejezése: új tudós nemzedékünk már nem annyira a politikai keretek történetével foglalkozik, hanem inkább népünk múltbeli sorsát kutatja. László Gyula munkásságában a régészeti kérdések történelmi néprajzzá szé-

lesülnek, s a honfoglalás kori sír muzeális anyagából a honfoglaló magyarok mindennapi élete színesedik elő.”

(KIS ÚJSÁG, 1942. OKTÓBER 11.)

A fiatal tudós ennek a leletnek köszönhetően, hogy a korabeli médiában is ismertté vált, mert a kormányzat a vitézi sír anyagának múzeumbeli elhelyezésekor, 1942. szeptember 20-án, vasárnap hatalmas ünnepséget rendezett. A korabeli filmhíradó beszámolója szerint a kiásott maradványokat katonai díszkísérettel vitték át az Erdélyi Nemzeti Múzeumba, ahol üvegfedél alatt mindenki megtekinthette. A felravatalozás Kömöcsi Pál hóstáti gazda udvarán (Zápolya utca 76.) történt meg, és itt adta át László Gyula a „földkoporsót” vitéz Horváth Győző tábornoknak. A lelet jelentőségére a korabeli filmhíradó narrátora is rámutatott: a vitézi sír „ékesen bizonyítja, hogy Kolozsvár területén a honfoglalás után állandó jellegű településben éltek őseink, és hogy Erdély ezer évvel ezelőtt is szervesen Magyarországhoz tartozott”.

László Gyula több ekkor született cikkében is hangsúlyozta, hogy a Dél-Oroszországból a Kárpát-medencébe települt magyarság egy magasrendű, több évezredes hagyományt magába olvasztó keleti műveltségkör utolsó és igen fejlett képviselője volt. Az európai keresztény kultúrkörbe anélkül illeszkedett be, hogy ősi művészetét elvesztette volna, sőt, azt beépítette alkotásaiba. László Gyula kolozsvári évei alatt megkezdte a Kalevala utcai, 10–11. századi temetőrészlet feltárását is, és a főtéren végzett mintaásatás során Méri Istvánnal együtt megtalálta Kolozsvár 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.

Az ETI régészeti szakosztályának elnökeként Alföldi Andrással, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Régészeti Intézetének vezetőjével 1941 őszén javaslatot dolgozott ki Porolissum római és dák kori emlékeinek, illetve a „limes dacicus” északi részének feltárására is. A javaslat szerint a „nemzeti és tudományos szempontból rendkívüli jelentőségű” feltárásokat három intézmény: az ETI, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem együttműködésével tervezték megvalósítani. A fiatal tudós ebben az időszakban írta legfontosabb munkáit a kolozsvári Szent György-szobor lószerszámáról (1942), a honfoglaló magyarok művészetéről Erdélyben (1943), a honfoglalók nyergéről és lovas temetkezéseiről (1943), valamint népkönyvnek szánt kötetét a honfoglaló magyar nép életéről (1944).

A népi mozgalom célkitűzéseivel összhangban, főként az író Veres Péter és a korszak legnevesebb néprajzkutatója, Györffy István hatására a „szegény ember régészeként” – szakítva a korábbi gyakorlattal – összességében kívánta vizsgálni a fejedelmi sírok leletanyagát, valamint a népvándorlás kori lovas népek és a magyarság tárgyi hagyatékát. Erdélyi évei alatt dolgozta ki a régészeti néprajz alapelveit. Lényege Móra Ferenc elvein alapult, aki szerint „a régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet”. Amint arra Fettich Nándor, László Gyula pályatársa rámutatott, a fiatal tudós azt a speciális feladatot tűzte ki maga elé, hogy

„a régiségek eredeti rendeltetését, alakját, használatát stb. néprajzi párhuzamok beható vizsgálatával világítsa meg, és ezen túlmenően az ősmagyarság és

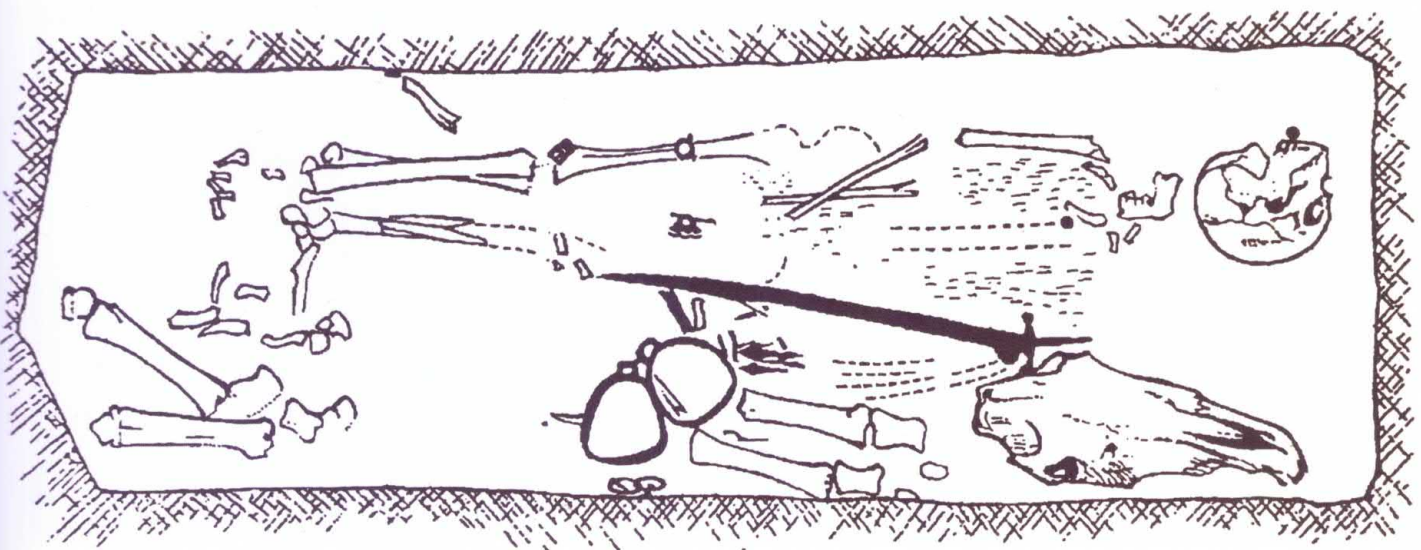
a rokon népek régészeti emlékeit a maguk egészében mintegy etnográfiai anyagnak tekintve az egykori élet képét idézze vissza”.

Munkássága elismeréseképp László Gyula 1944 júniusában egyetemi katedrát kapott, amelyet kifejezetten a népvándorlás és a honfoglalás korának kutatására szerveztek meg a kolozsvári egyetemen. Népszerűségét jelzi, hogy a következő hónapban az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, ezt azonban nem fogadta el.

A KIJEVI ÚT

Amíg a kolozsvári tudósok többsége a szellem fegyverével küzdött Erdély megmaradásáért, Európában, így hazánkban is egyre több civilt érintettek a mozgósítások: dúlt a II. világháború. A frontszolgálat alól az 1939. évi II. törvény 60. paragrafusának határozata szerint a fontosabb közszolgálati személyek felmentést kaptak, így László Gyulának sem kellett bevonulnia. 1941 decemberében viszont a német Reichsbund für Vorgeschichte meghívására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából pályatársával, Fettich Nándorral együtt a szövetséges német csapatok által megszállt Kijevbe utazott, hogy a helyi régészeti gyűjtemény honfoglalás kori magyar emlékéanyagát tanulmányozza. E célból 1941–42 telén a két magyar tudós közel hat héten át Kijevben tartózkodott, és nemcsak a visszavonuló szovjet csapatok által fel-

A kolozsvári Zápolya utcai vitézi sír rajza a feltárt leletekkel, 1942

László Gyula (jobbra) és Fettich Nándor a felrobantott Lavra kolostor előtt. Kijev, 1944 nyarán

robbantott Lavra kolostor régészeti anyagát rendezték szakszerűen, hanem annak egyházi műkincseit is megmentették.

A kijevi tanulmányút alatt „körülbelül 300 fényképfelvételt, rajta több ezer tárgyat, egy sereg rajzot és tömérdek jegyzetet” készítettek, amelyek „felbecsülhetetlen értéket jelentenek a magyar és a magyarokkal rokon népek őstörténetére, de a germán előidők törtériájának megírására is”. László Gyula a leletek és a helytörténeti adatok alapján arra is rámutatott, hogy

„Kijev stratégiailag két fontos pontján: a Dnyeper átkelőhelyénél és a kereskedőváros (Podol) feletti uralmat biztosító másik helyen – a magyarok voltak az urak a honfoglalást megelőzőleg és magyar vezérek még a X. században is igen nagy szerepet játszottak az eddig normann-szlávnak tudott kijevi fejedelemségben”.

A kijevi tanulmányút másik lényeges tapasztalatát az ukrán múzeumok emberközpontú kiállításrendezési alapelvei adták: László Gyula ezeket a tapasztalatokat később felhasználta az itthoni tárlatrendezései során, és egy tanulmányt is szentelt a témának.

László Gyula és Fettich Nándor kijevi tudományos tevékenységét 1944-ben egy moszkvai rádióadás keretében az orosz hatóságok is dicséretben részesítették, az út mégis érvekkel szolgált arra, hogy a II. világháború lezárása után Magyarországon berendezkedő kommunista diktatúra mindkét tudóst megbélyegezze. A vád szerint

„elég valószínűtlennek látszott az, hogy a német hadvezetőség csupán tudományos feldolgozásra küldött volna ki embereket német egyenruhában a megszállott hadművelleti területre. [...] Tisztázatlan [...] hogy [László Gyula] a hitleristák evakuációs munkájában részt vett-e, az a tény azonban, hogy a hitleri megszállás idején [SS-egyenruhában] dolgozott a nevezett múzeumokban, ideológiai, politikai megalkuvást jelent részéről, ha ugyan nem szovjetellenességet.”

A vádak alól azonban a Magyar Nemzeti Múzeum igazolóbizottsága már 1945. május 30-án tisztázta őket:

„Beigazolást nyert, hogy dr. Fettich Nándor igazgató 1941–42 telén nemcsak (politikamentes) oroszbarát módon járt László Gyulával együtt Kijevben, de a német köteléknek, amelybe beosztva kellett működnie, nyomása ellenére a kijevi múzeum és kijevi személyzet érdekeit a legmesszebbmenően támogatta, a múzeum anyagát megmentette szak-

szzerű feldolgozásával. Ezért az orosz hatóságtól az orosz tudomány nevében, Moszkvában köszönetet kapott.”

A leírtak „hűségét” 1952. október 11-én Ortutay Gyula, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának akkori elnöke igazolta, ezzel is hozzájárulva ahhoz, hogy a „hazai száműzetés évei után”, 1957-ben László Gyula megkaphatta tanszékvezetői kinevezését a pesti egyetemre.

A SZÁRSZÓI KONFERENCIÁN

László Gyula kolozsvári évei alatt írta meg *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvét, amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon. A kötet témájának vázát Balatonszárszón, a református diákok Soli Deo Gloria (SDG) szövetségének telepén 1943. augusztus 23–29. között, a népi írók és fiatalok által rendezett hatnapos eszmecsere tártá először az érdeklődő nagyközönség elé. A szárszói konferencia szervezője Püski Sándor (1911–2009), a népi írók legfőbb megjelenési fórumának számító Magyar Élet Kiadó tulajdonosa volt. A konferencián részt vevő közel 600 fiatal arra kereste a választ, hogy az általuk kétségtelennek tartott német vereség után kiknek és hogyan kell felépíteniük az akkoritól merőben különböző, új államberendezkedést és társadalmat.

Németh László ekkor fejtette ki a politikai mozgalmaktól (fasizmus, kommunizmus) független „harmadik út” szükségességét. Máig ható nézete szerint a magyarságnak gazdasági és műveltségi tekintetben a saját útját kell járnia, és ehhez a szomszéd népek támogatását is meg kell nyernie. A politikai tárgyú felszólalások mellett a tudomány területéről Kovács László a néprajz szerepéről és jelentőségéről, Dömötör Sándor a magyar hagyományok életéről, Balla Péter a magyar népzeneéről, Kiss István az állam életéről, Muharay Elemér a közösségi kultúráról, Karácsony Sándor pedig a magyar nevelésről beszélt. László Gyula Püski Sándor felkérésére augusztus 26-án, csütörtök délután tartotta meg előadását. Visszaemlékezésében a konferencia házigazdája így írt az eseményről:

„László Gyuláról az első bennem élő kép: az 1943-as szárszói táborozás negyedik napján, augusztus 26-án ott áll egy iskolai tábla előtt, néha rajzol rá valamit, mondja a magát a honfoglalásról a régészet tükrében, s a nagy részben 16–40 éves közönség figyelmes nyugvással hallgatja [...] Különleges csoda volt, hogy a magyarság őstörténetéről be-

szélve László Gyula legalább arra a pár órára le tudta csillapítani a baljós jövő nyugtalanságát.”

A nagy érdeklődést Kovács Imre író, parasztpárti politikus mondatai – aki egyébként a tanácskozást a „bátrak találkozójának” nevezte – fejezték ki talán a leghívebben:

„Soha nem gondoltam volna, hogy a sírok elhelyezéséből és tartalmából olyan szépen rekonstruálható a honfoglaló magyarság politikai és társadalmi berendezkedése, mindennapos élete, anyagi és szellemi kultúrája. László Gyula előadását nagy élvezettel hallgattuk: azt hiszem, lélekben akkor egyek voltunk.”

László Gyula a szárszói találkozó 50. évfordulóján így vallott előadásáról:

„Miről beszéltem? Nagyjából arról, amit később »A honfoglaló magyar nép élete« című könyvemben megírtam [...] Vajon miért fogadták ezt olyan megható melegséggel, miért tapadtak erre rá akkor az egyébként a politikai küzdelem útvesztőibe belevesző barátaink? A kisebbségérzésük alól jelentett szinte boldog felszabadulást előadásom, amely-

nek háttérben ott élt Zrínyi Miklós tanítása: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Ebben láttam előadásom és életem értelmét.”

A szárszói konferencián elhangzott előadásanyag kibővített változata közel egy évvel a találkozó után, az 1944. évi könyvhétre jelent meg a Püski Sándor által vezetett Magyar Élet Kiadónál. A könyv elkészítésére a korszak két jelentős írója, Veres Péter és Sinka István még a szárszói találkozón biztatta az előadót. László Gyula saját bevallása szerint 1944. január 15-én kezdte el írni a könyvet Kolozsváron, és két hónap alatt, március 14-re befejezte. Az írást „hosszú előkészületek” és „jegyzetelés” előzték meg. Az 512 oldalas kiadványt széles rétegeknek, vagyis népkönyvnek szánták; és valóban az lett, hiszen az egyetlen olyan régészeti kézikönyv, amely öt kiadást ért meg. László Gyula az addig kialakult nézeteit, kutatási eredményeit írta meg könyvében. A szintézis alapmű lett,

László Gyula előadás közben a szárszói konferencián. Szárszó, 1943. augusztus 26.

Roska Márton (1880–1961), a kolozsvári tudományegyetem ősrégészeti tanszékének vezetője (1940–1945)

amelyben többnyire minden későbbi nézetének a csírája megtalálható, és bár pályája során finomított rajtuk, élete végéig kitartott mellettük. A kiadványban *„egy régész fogalmazza könyvvé ásatási tapasztalatait, egybevetve azokat az írott forrásokra hivatkozó történettudomány érveivel”*.

A könyvben az új eszme, a népiségtörténeti nézet az uralkodó, amely szerint *„egy régésznek nemcsak fejedelmi sírokra és díszes aranyleletekre kell pályáznia, hanem a földbe temetett múlt minden nyomát értelmeznie kell”*. A könyv gerincét a honfoglaló magyar nép életének teljességre törekvő bemutatása adta. László Gyula a temetkezések jellegzetességei mellett sorra vette – a régészeti néprajz módszerét alkalmazva – mindennapi életüket, viseletüket, anyagi

és szellemi javaikat, továbbá hiedelmeket, hitvilágukat is rekonstruálta. Újdonságnak számító rajzos rekonstrukciói eredményesen szemléltették a korszak jellemző viseletét és használati eszközeit. Szemléletmódja és módszere akkoriban teljesen újnak számított, hiszen – leszámítva a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakát, Móra Ferenc és a kecskeméti archeológus, Szabó Kálmán munkásságát – a magyar régészek többsége, német mintára, szinte kizárólag tárgytípológiával foglalkozott.

A könyv a népiségtörténeti kutatásokat vezető Szabó Istvánnak *A magyarság életrajza* című sorozatához – az 1940-es évek első fele egyik legjelentősebbnek tartott vállalkozásához – kapcsolódott: a tervezett sorozat első köteteként látott napvilágot. A kiadványra az új tudományos kutatási eredmények mellett nemcsak a kormányzat új tudománypolitikája, a népiségtörténeti iskola szemléletmódja hatott ösztönzően, hanem a szerző vizuálitása és művészi

látásmódja is. Olvasmányos stílusa miatt László Gyula ezzel a művével kellette a legnagyobb érdeklődést. Írásáért 1944 nyarán a *„magyar értelmiségi emberek filléreiből”* megalakult Magyar Irodalompartoló Társaság 10 ezer pengővel jutalmazta a fiatal tudóst. A társaság megfogalmazása szerint a nagydíjjal olyan könyvet kívántak kitüntetni, amely *„alkalmas széles rétegek nemzeti tudatának építésére és gyarapítására”*.

Amikor 1945 után a „csonka hazában” berendezkedő kommunista diktatúra politikai tisztogatásba kezdett, László Gyula ellen a kijevei út mellett a magyar népi mozgalomban való részvétele, *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvének *„polgári történelem-szemlélete”*, illetve a *„szellemtörténeti eszmével való kapcsolata”* jelentette a másik támadási alapot. A Bartha Antal és Erdélyi István tollából született cikk aktualitását a népi írók politikai elítélése adta, célja pedig a megbélyegzés volt. A cikkre László Gyula nem reagált, a halála után kiadott *Emlékkönyvből* viszont kiderült: egyetlen hasznos vetületének azt tartotta, hogy a bírálók legalább elolvasták a könyvét. Munkamódszerét is többször kifogásolták, de minden esetben kitartott annak helyessége mellett, amit az idő is igazolt: egyetemi munkásságából nőtt ki aztán az ún. László-iskola, amelynek tudományközi és emberközpontú kutatásai alapvetően járultak hozzá a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának hitelesebb megismeréséhez.

VISSZATÉRÉS ERDÉLYBE

1944 nyarán László Gyula egyetemi katedrát kapott a kolozsvári tudományegyetemen, a tanszék felállása azonban a front közeledése miatt egyelőre nem valósulhatott meg. Szeptember elején a magyar kormány elrendelte Kolozsvár kiürítését, az egyetem pedig felszólítást kapott arra, hogy értékes tárgyait szállíttassa el. Miskolczy Dezső, az egyetem rektora *„bizonyos pótolhatatlan és értékes eszközök”* helyben történő megőrzését szorgalmazta, és az egyetem vezetősége a határozott utasítás ellenére szintén a helyén maradt. 1944. október 13-án a szovjet, majd a román katonaság bevonult Kolozs-

László Gyula (hátról, középen) a Bolyai Egyetem tanáraival. Kolozsvár, 1945–1949 között

várra, és rövidesen megkezdődött a magyar értelmiség tudatos megtizede-
lése. Az akció során mintegy 5000 ma-
gyart hurcoltak szovjet lágerbe, ahon-
nan közel harmaduk soha nem tért
vissza. Még az ősz folyamán megindult
az egyetem átszervezése is.

László Gyula a háború végét Budán
élte meg, és arra készült, hogy családjá-
val mielőbb visszatér a Szamos-parti vá-
rosba. A II. világháború lezárása után az
újabb román hatalomátvétel hírére 1945
márciusában Roska Márton, a kolozsvári
tudományegyetem ősrégészeti tanszéké-
nek vezetője a nyugdíjazását kérte.
Utódjának László Gyulát nevezte meg:

*„Pár hét múlva betöltöm a 65. életéve-
met, 44 éve tartozom a múzeum köte-
lékébe, a legnehezebb időkben úgyszól-*

*ván egyedül kellett tartanom a poszto-
mat. Idegeim megkoptak, egészségi ál-
lapotom sem a legjobb, a románok felé
vörös posztó vagyok [...] László Gyula
kartársunk fiatal, tetterős, a románok-
kal való érintkezésben mi sem feszélyezi,
oroszul is tud s így az oroszország felé is
megvan a könnyebb érintkezési lehetősé-
ge [...] Négy év előtt, amikor László
kartársunk magántanárságát beindítot-
tam, kijelentettem előtte, hogy utó-
domnak szemeltem ki. Ezt az ígérete-
met most kívánom beváltani, mielőtt
még valami non putarem [váratlan
helyzet] adódna elő.”*

Roska Márton nemcsak a katedrától
köszönt el, hanem Kolozsvártól is: a
szegei egyetemen folytatta tudomá-
nyos és oktatói tevékenységét. 1945

kora nyarán a Groza-kormány hozzájá-
rult 30 magyar állampolgárságú tanár
alkalmazásához, így Teleki Géza vallás-
és közoktatásügyi miniszter jóváhagyá-
sával László Gyula is elfoglalhatta egye-
temi tanszékét. A körülmények azon-
ban korántsem voltak biztatóak. 1945.
május 29-én hivatalosan is törvénybe
iktatták a nagyszebeni román egyetem
visszatelepítését Kolozsvárra, és ugyan-
ekkor rendelkeztek egy magyar tan-
nyelvű egyetem létrehozásáról. A ma-
gyar tannyelvű egyetemnek távoznia
kellett a Farkas utcai épületből: a Bolyai
Tudományegyetem néven létrehozott
intézmény a Bölcsészettudományi, a
Természettudományi és a Jogi Karral a
Sétatéren lévő épületekbe költözött.

Munkaerőhiány miatt László Gyulá-
nak az egyetemen nemcsak a népván-

dorlás korát kellett oktatnia, hanem az őskort és a középkort is. Ebben az időszakban főként ifj. Kós Károly segítette a munkáját, és bár a hallgatók létszáma jelentősen csökkent, László Gyula óráit mégis sokan látogatták. Közéjük tartozott például Bajor Andor, a későbbi humorista-író, Tarisznyás Márton, a gyergyószentmiklósi múzeum fiatalon elhunyt néprajzosa, Ferenczi Sándor két gyermeke, Ferenczi István és Géza, illetve Jakó Zsigmond tanítványai, B. Nagy Margit és Benkő Samu.

László Gyula ebben az időszakban szinte alig jutott ásatáshoz, tudományos munkáinak száma is csökkent; ezt nemcsak az időhiány okozta, hanem megfelelő könyvtár sem állt rendelkezésére. Ekkor is sikerült azonban marandót alkotnia. Figyelme elsősorban a magyar ősvallás felé terelődött: 1945-ben jelent meg az *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben* címmel írt dolgozata, amelyben a honfoglaló magyarok lovas temetkezésére utaló nyomokat vélt felfedezni, 1947-ben pedig a lovasnomádok ősvallásáról közölt egy összefoglaló tanulmányt, majd ugyanabban az évben a magyar-szentpáli pillérfő asszonyalakját elemzte. Ekkor kezdte meg a Szent László-legenda kereszténység előtti rétegének feltárását is. 1947-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kiállítását rendezte, 1948. május elején pedig az EME vezetősége kérte fel, hogy régészeti, történeti, művészeti és néprajzi tárainak korszerűsítésére tervezetet készítsen.

MEGBÉKÉLVÉ A SORSSAL

László Gyula egyetemi, tudományos tevékenységével összhangban részt vállalt a kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégium létrehozásában, amely a tovább tanulni szándékozó vidéki magyar fiatalok elhelyezését szolgálta. Az új kollégiumra nagy szükség volt, hiszen a román tannyelvű Ferdinánd Egyetem diákokthonaiban a magyar fiatalok csak másodsorban kaphattak helyet, vagy ha be is jutottak, a román fiatalok között szétszórva helyezték el őket.

A Kós Károly vezetésével felújított kollégium új otthonát 1946. november 30-án avatták fel Mátyás király szülőházában. A megnyitón László Gyula, a Móricz Zsigmond Kollégium „tanárelnöke”, a szemináriumok tematikájának kidolgozója példaként Mátyás királyt, Bolyai Jánost és Móricz Zsigmondot állította a kollégisták elé:

László Gyula rajza a Magyar Népi Szövetség választási plakátjain. Kolozsvár, 1946

„Kötelességet ró e három név azokra, akik ígézetük alatt vállalták a munkát: Mátyásé, az igazságosé, Bolyaié, aki semmiből teremtett új világot, s világossága holta után is fényel áramlik a tudomány világában, és Móricz Zsigmondé, aki életével és a földműves szegény magyar életnek s igazi valójának megmutatásával egyúttal életünk célját vetítette elénk.”

Az erdélyi magyar értelmiség nemcsak a Móricz Zsigmond Kollégiumot indította útjára, hanem további népkollégiumokat is alapított. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) első 25 személyes népkollégiuma a kolozsvári származású író, Szabó Dezső nevét vette fel. Az eseményről a *Falvak Népe* című újságban László Gyula is beszámolt. A cikk szerint az EMKE minden iskolavárosban tervezte a szegény falusi és munkásgyermek számára népkollégiumok felállítását, amelyek fő célja a magyar értelmiség kinevelése volt. A nevelőmunkát a kollégium fenntartására alakult iskolatanács ellenőrizte.

László Gyula a romániai magyarság művelődési és politikai szervezetének, a Kurkó Gyárfás által vezetett Magyar Népi Szövetségnek a munkáját is segítette. Az 1944 őszi alakult, baloldali elkötelezettségű párt vezetőségével és holdudvarával szinte kivétel nélkül baráti viszonyt ápolt, szimpatizánsként

több rendezvényen, vidéki gyűlésen és újságcikkben kampányolt mellettük, illetve saját maga rajzolta képekkel és választási plakátokkal is népszerűsítette tevékenységüket. A képzőművészethez is visszatért, erről így vallott:

„Kolozsvár nagy élménye volt, hogy vagy 10-12 évi szünet után ismét elkezdtem festeni-rajzolni, s attól fogva tudományos és képzőművészeti munkásságom egymás mellett bontakozott ki. Azelőtt ugyanis hosszabb ideig – régészéletem inaséveiben – nem rajzoltam, nem festettem.”

Bár László Gyula életének egyik nehéz, embert próbáló időszakát élte meg a II. világháború utáni években, mégis be tudott illeszkedni az újraszerveződő kolozsvári társadalmi életbe, sőt, saját lelki békéjét is meglegelte. Megfogalmazása szerint *„ismét otthon éreztem magamat »Tündérorszámban«, mert, hogy nekem valóban az volt: ott békültem ki magammal és a sorssal”*.

VÉGLEGES TÁVOZÁS KOLozsvÁRRÓL

A „Tündérorszámban” berendezkedő román hatalom azonban 1949-ben elérkezettnek látta az időt, hogy magyarellenes, totális kommunista diktatúrát vezessen be. A kolozsvári magyar értelmiségi vezetőkkel való leszámolás és bebörtönzés előtt röviddel, 1949 februárjában László Gyula levelet kapott Tolnai Gábortól, a magyar kultuszminisztérium Felsőoktatási és Tudományos Ügyosztálya vezetőjétől: *„arra kérnélek, sürgősen gyere fel Pestre [...] Különféle tudományos tervek merültek fel veled kapcsolatban, s meg kellene ezeket beszélnünk.”* A megbeszélés után Tolnai Gábor levélben kereste meg Balogh Edgárt, a Bolyai Egyetem rektorát:

„A magyar kultúrpolitika átszervezése során az elmúlt fél évben hajtottuk végre felsőoktatásunk reformját. Most kerül sor tudományos intézményeink és múzeumaink újjászervezésére. [...] Az Országos Magyar Történeti Múzeum átszervezésénél nélkülözhetetlen szükségünk van László Gyulára. Őt szeretnénk kinevezni főigazgatóvá. (Azt is ide írom, hogy a pesti egyetem bölcsészeti karán az egyik régészeti tanszékre is őt akarjuk kinevezni.) Főlösképpen Neked beszélnem László Gyula képességéről. Hazajövetelét különösképpen

sürgeti az a körülmény, hogy Alföldi András Svájcba disszidált, Fettich Nándort pedig eltávolítottuk."

A tervek szerint László Gyulát a budapesti egyetemen a „Népvándorlás és az első magyar századok régészete” tanszék vezetőjévé akarták kinevezni, majd szabadságot szándékozták, hogy a Bolyai Egyetemen befejezhesse az 1948/49-es tanévet. Ezután a tavaszi féléveket szerződésel, magyar állampolgárként a Bolyai Egyetemen töltötte volna. Kolozsváron helyetteseként László Gyula Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi múzeum vezetőjét és (vagy) Szabó György kolozsvári régészt, klasszika-filológust nevezte meg. A politikai történések azonban mindent megakadályozták, Budapesten a kommunista hatalom megkezdte az első koncepciók pereket. Mint utóbb kiderült, a Rajk-per nyomozati anyagában László Gyula neve is szerepelt „nemzeti beállítottságúként”, illetve a kijevi út miatt „németbarátként” jellemezve, így ellenfelei megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát és

az Országos Magyar Történelmi Múzeum főigazgatói posztját elfoglalhassa.

Ekkorra már pártfogóját és barátját, Ortutay Gyulát is menesztették a válás- és közoktatásügyi tárca éléről, az új vezetés nemcsak a minisztériumba, hanem az irányítása alá tartozó intézményekbe is a saját embereit helyezte. László Gyula Budapestre visszatérve néhány hónapon át megbízásos munkából (pl. kiállításrendezés) tartotta el családját, míg 1949 végén Ortutay Gyula hívására beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához került; majd tehetségének köszönhetően rövidesen a Magyar Nemzeti Múzeumnál, illetve – óraadóként, később tanszékvezetőként – a budapesti egyetemen folytatta tudományos pályáját.

László Gyula még 40 éves sem volt, amikor már negyedszer kellett menekültként elhagynia Erdélyt. Ha szülőföldjén marad, valószínűleg őt is bebörtönzik, ahogyan tették ezt barátaival, például Csögör Lajossal, a Bolyai Egyetem rek-

László Gyula tanítványai körében.
Budapest, ELTE, 1958

torával, Balogh Edgár íróval és az MNSZ vezetőjével, Kurkó Gyárfással. László Gyula azonban – annak ellenére, hogy soha nem lett kiszolgálója a kommunista rezsimnek – tehetsége és kiemelkedő szakmai tudása révén meg tudott maradni a tudományban, és hamarosan a legmagasabb szintre jutott: nemcsak az egyetemi hallgatókkal szerettette meg a régészetet, hanem népszerűsítő előadásai, könyvei révén az egész magyarsággal. A régészettudomány és a magyar közélet ikonikus alakja lett, azzal az üzenettel, hogy a történettudományt és társtudományait, köztük a régészetet lehet úgy is hitelesen művelni, ha az igazságkeresés mellett a nemzeti érdekeket, az identitástudat erősítését is célul tűzzük ki. Pósta Béla öröksége, a kolozsvári régészeti iskola szellemisége részben László Gyula által hagyományozódott tovább, és ma is meghatározza a magyar régészet arculatát. ♦